

JUŽNOSLOVANSKI JEZIKI V KONTEKSTU BALKANSKE IN SREDNJEVROPSKE JEZIKOVNE ZVEZE: TEORETIČNO- METODOLOŠKI PREMISLEKI

MATEJ ŠEKLI

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Ljubljana, Slovenija, matej.sekli@guest.arnes.si

Sinopsis V prispevku so južnoslovanski jeziki, razumljeni kot zemljepisne jezikovne pojavnosti (geolekti), obravnavani v kontekstu arealne jezikovne tipologije. Z vidika teorije zgodovinskega jezikoslovja se odgovarja na vprašanje njihovega oblikovanja znotraj jezikovnih zvez. V zvezi z južnoslovanskimi jeziki se v jezikoslovni literaturi namreč omenjata balkanska in srednjeevropska jezikovna zveza. V kritični pretres je vzet teoretično-metodološki pristop pri določanju srednjeevropske jezikovne zveze. Predlagana so nekatera teoretično-metodološka izhodišča za dopolnitev raziskovanja na tem področju.

Ključne besede:

zgodovinsko jezikoslovje, arealna jezikovna tipologija, jezikovna zveza, južnoslovanski jeziki, balkanska jezikovna zveza, srednjeevropska jezikovna zveza

SOUTH SLAVIC LANGUAGES IN THE CONTEXT OF THE BALKAN AND CENTRAL EUROPEAN CONVERGENCE AREAS: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL CONSIDERATIONS

MATEJ ŠEKLI

University of Ljubljana, Faculty of Arts, Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Fran Ramovš Institute of the Slovenian Language, Ljubljana, Slovenia, matej.sekli@guest.arnes.si

Abstract The article approaches South Slavic languages (or, rather, geolects) from the viewpoint of areal linguistic typology. The main question addressed is how these languages developed within their individual convergence areas using the methods of historical linguistics. As far as the sprachbunds are concerned, past investigations seem to agree that there are basically two partly overlapping language leagues that the South Slavic languages form a part of, namely the Balkan and the Central European convergence areas. The theoretical and methodological approach in defining the Central European sprachbund is critically assessed, offering methodologically cleaner frameworks and main objectives in the investigation of this phenomenon.

Keywords:

historical
linguistics,
areal language
typology,
convergence area,
South Slavic
languages,
The Balkan
Convergence Area,
The Central
European
Convergence Area

1 Uvod¹

Medtem ko je geneza posameznih južnoslovanskih geolektov (zemljepisnih jezikovnih pojavnosti) hierarhične stopnje jezika in njihovih narečnih ploskev (baz), kakršna se izrisuje v genealoških jezikoslovnih raziskavah v okviru primerjalnega jezikoslovja slovanskih jezikov (ob zavedanju vse kompleksnosti genealoške jezikoslovne problematike) relativno dobro raziskana,² veliko več vprašanj ostaja odprtih v zvezi z oblikovanjem južnoslovanskih jezikov znotraj morebitnih jezikovnih zvez (rus. *языковой союз*, nem. *Sprachbund*, ang. *convergence area*). Južnoslovanski jeziki naj bi se oblikovali tudi znotraj dveh jezikovnih zvez, in sicer balkanske in srednjeevropske. Koncipiranje prve se v slavistiki pojavlja že od njenih znanstvenih začetkov (prim. Kopitar 1829, Miklosich 1861), druga pa je večje pozornosti deležna od 90. let 20. stoletja (prim. Kurzová 1996, 2019).

V nadaljevanju so najprej pregledno predstavljene tipološke jezikovne lastnosti jezikov balkanske in predpostavljene srednjeevropske jezikovne zveze. Nato je z vidika teorije in metodologije zgodovinskega jezikoslovja v kritični pretres vzeta opredelitev pojma *srednjeevropska jezikovna zveza*. V zvezi s tem sta soočena teoretično-metodološka pristopa jezikovne genealogije in arealne jezikovne tipologije. V sklepnem delu so predlagana nekatera teoretično-metodološka izhodišča za dopolnitev raziskovanja na tem področju.

2 Južnoslovanski jeziki in jezikovne zveze

V balkansko jezikovno zvezo spadata makedonščina in bolgarščina, medtem kot naj bi del predpostavljene srednjeevropske jezikovne zveze poleg (nekaterih) zahodnoslovanskih jezikov bila slovenščina, osrednjejužnoslovanski jezikovni prostor³ pa naj bi predstavljal prehod med obema.

¹ K študiju problematike, povezane s srednjeevropsko jezikovno zvezo, me je spodbudil dr. Robert Hammel (Humboldtova univerza v Berlinu, Fakulteta za jezikoslovje in književnost, Oddelek za slavistiko in hungaristiko) s svojim prispevkom *Slovenski jezik in srednjeevropska jezikovna zveza* (Hammel 2020), za kar sem mu zelo hvaležen. Pričujoči prispevek je nadgradnja nekaterih premislekov na to temo, ki so bili delno objavljeni v Šekli 2020b in 2021.

² O oblikovanju južnoslovanskih jezikov in njihovih narečnih ploskev prim. Šekli 2018: 81–169 in 2020a.

³ Znotraj genealoške jezikoslovne klasifikacije *osrednjejužnoslovanski jezik (srednjojužnoslavenski jezik)* (geolekt, tj. zemljepisna jezikovna pojavnost) zaobjema narečne ploskve, kot so kajkavščina, čakavščina ter zahodna in vzhodna štokavščina. Na tem jezikovnem prostoru se je na novo(vzhodno)štokavski narečni podstavi sredi 19. stoletja izoblikoval en knjižni jezik (imenovan *srbobhrvaški*, tudi *srbsko-bhrvaški* ali *bhrvaško-srbski*), iz katerega so po letu 1991 nastali štirje samostojni novoštokavski knjižni/standardni jeziki (nštok.) (sociolekti, tj. družbene jezikovne pojavnosti), in sicer hrvaški, srbski, bosanski in črnogorski.

2.1 Balkanska jezikovna zveza⁴

Balkanska jezikovna zveza zaobjema različne genetsko ne ožje sorodne indoevropske jezike na Balkanskem polotoku. Vanjo spadajo makedonščina in bolgarščina, albanščina, nova grščina in romunščina (njene različice so dakoromunščina, aromunščina, meglenoromunščina in istroromunščina), pri čemer nekateri k tem prištevajo še neindoevropsko turščino. Ti jeziki naj bi zaradi medsebojnega jezikovnega vplivanja razvili nekatere skupne, t. i. balkanske oblikoskladenjske lastnosti oziroma težnje po jezikovnem spreminjanju v smeri slednjih, t. i. tipološki cilj. Pri procesu jezikovnega zблиževanja je v srednjem veku zelo verjetno pomembno vlogo odigrala romunščina, tj. (s stališča drugih balkanskih jezikov) balkankoromanski jezikovni substrat in adstrat (jezikovna podplast in soplak).

Opazovanje jezikovnega spreminjanja na časovni osi od vzhodne južne slovanščine 9. stoletja (izpričane v stari cerkveni slovanščini v klasičnem ciril-metodovskem obdobju 863–885, najstarejša ohranjena besedilo so s konca 10. in iz 11. stoletja) do sodobnih vzhodnojužnoslovanskih jezikov, tj. makedonščine in bolgarščine, pokaže, da so se v teh geolektih ohranili nekateri oblikoskladenjski arhaizmi in zgodile nekatere oblikoskladenjske inovacije. Predvsem slednje so korenito spremenile njuno slovnično zgradbo in posledično njun jezikovni tip. Makedonščina in bolgarščina torej med južnoslovanskimi jeziki izstopata prav s svojima močno preoblikovanima oblikoskladenjskima sistemoma, oblikovanje katerih naj bi bilo posledica zблиževalnega, konvergentnega spreminjanja znotraj balkanske jezikovne zveze. Te oblikoskladenjske lastnosti se odražajo tudi v krovnih knjižnih jezikih, knjižni makedonščini in knjižni bolgarščini. V nadaljevanju so na jezikovnem gradivu slednjih predstavljeni nekateri oblikoskladenjski balkanizmi (arhaizmi in inovacije) v glagolskem, imensko-zaimenskem in skladenjskem sistemu.

Glagolski sistem: 1) ohranjanje praslovanskih nezloženih preteklih časov, kot sta imperfekt (nedovršni pretekli čas) in aorist (dovršni pretekli čas) (mak. *Купивме убави сувенири* 'Kupili smo lepe spominke', blg. *Неотдавна четох тази книга* 'Pred kratkim sem bral/brala to knjigo'); 2) praslovanski perfekt (rezultativni pretekli čas) izraža tudi pripovednost (renarativnost) (mak. *Той паднал*, blg. *Той паднал* 'Padel je', tj. 'Baje,

⁴ Ta razdelek je povzetek predstavitev jezikovnih balkanizmov v knjižni makedonščini in bolgarščini v Šekli 2018: 51–72, ki je nastal na osnovi Асенова 2002 in Fiedler 2009. Prim. tudi Banfi 1985, Mišeska Tomić 2006.

da je padel', 'Govori se/pravijo, da je padel'); 3) izguba nedoločnika in namenilnika ter njuna nadomestitev z *da*-zgradbo (mak. *Можам да пливам* 'Znam plavati', blg. *Не мога да плувам* 'Ne znam plavati'); 4) nastanek prihodnjega časa z oblikotvornima členkoma **te* (tj. neosebno rabljena prvotna tretja oseba ednine sedanjika voluntativnega (hotenjskega) naklonskega glagola psl. **xoiētē* > stosl. *xošētē* 'hoče' > mak. *ќе*, blg. *ще*) (mak. *ќе напишам*, blg. *ще напиша* 'napisal/napisala bom') in **ima da* (tj. neosebno rabljena tretja oseba ednine sedanjika nujnostnega (debitivnega) naklonskega glagola psl. **jъmatъ* > stosl. *imatъ* 'ima' (> mak. *има*), zanikano psl. **ne jъmatъ* > stosl. *ne imatъ* 'nima' > **němatъ* > mak. *нема*, blg. *няма*) (mak. *има да напишам* 'napisal/napisala bom', mak. *нема да напишам*, blg. *няма да напиша* 'napisal/napisala ne bom'); 5) glagolski obliki s pomožnima glagoloma *habere* 'imeti' in *esse* 'biti, obstajati, nahajati se', ki poudarjata rezultat dejanja iz preddobnosti v času nastanka besedila, se pojavljata v makedonščini, ne pa tudi v bolgarščini (mak. *Ја имам видено тврдината* 'Videl/videla sem trdnjavo', *Имам дојдено* 'Prišel/prišla sem', *Не знам дали се дојдени* 'Ne vem, ali so prišli').

Imensko-zaimenski sistem: 1) izguba sklonskih končnic (sklonil) z izjemo *zvalnika* pri samostalniku ter delno dajalnika in tožilnika pri zaimku (mak. *Живеам во Скопје* 'Živim v Skopju', blg. *Живел в Софија* 'Živim v Sofiji'); 2) nastanek zaslonskih (postpozitivnih) določnih členov iz kazalnih zaimkov, npr. **tъ* 'tisti' (**stolъ tъ* > mak. *столот*, blg. *столът* '(ta) miza'; **kъrta ta* > mak. *куќата*, blg. *куќата* '(ta) hiša'; **sedlo to* > mak. *селото*, blg. *селото* '(ta) vas'); 3) nastanek primernika pridevnikov in prislovov s predpono **po-* in presežnika s predpono **naj-* (mak. *стар – постар – најстар*, blg. *стар – по-стар – нај-стар* 'star – starejši – najstarejši'); 4) izražanje svojine (poleg s svojilnimi zaimki) tudi z dajalnikom naslonskih oblik osebnih zaimkov (mak. *Ова е мојот брат* = *Ова е брат ми*, blg. *Това е моят брат* = *Това е брат ми* 'To je moj brat' = '*To mi je brat').

Skladenjski sistem: 1) nastanek zaimkovnega podvajanja premega in nepremega predmeta, ki je značilno tako za makedonščino kot bolgarščino, a je bolj pogosto v makedonščini (mak. *Ги поздравивме Мара и Марко* 'Pozdravili smo Maro in Marka', blg. *На Светозар му хрумна една мисъл* 'Svetozarju je prišla na pamet ena misel'); 2) pojavljanje naslonskega niza na prvem mestu v stavku, tj. odprava Wackernaglove stave naslonk na drugem mestu v stavku, ki je značilna za makedonščino, ne pa tudi za bolgarščino (mak. *Го гледам* vs. blg. *Гледам го* 'Gledam ga').

Primerjava jezikovnih sistemov (knjižne) makedonščine in (knjižne) bolgarščine torej pokaže, da makedonščina izkazuje večjo stopnjo jezikovne »balkanizacije« kot bolgarščina (prim. nastanek glagolskih oblik s *habere* in *esse*, večja pogostnost zaimkovnega podvajanja premege in nepremege predmeta, odprava Wackernaglove stave naslonk).

2.2 Srednjeevropska jezikovna zveza⁵

V okviru arealne tipologije evropskih jezikov naj bi jeziki v srednjeevropskem prostoru spadali v srednjeevropsko jezikovno zvezo, imenovano nem. *Sprachareal* (Kurzová 1996), nem. *Sprachbund* (Skála 1998, 1999), ang. *convergence area* (Kurzová 2019). Sledi kratek povzetek definicije slednje, kakor je formulirana predvsem v Kurzová 1996, vsebinsko nekoliko dopolnjena v Kurzová 2019.

V srednjeevropsko jezikovno zvezo naj bi spadali nemški in madžarski jezik, od slovanskih jezikov pa češki in slovaški kot »osrednja« ter poljski in slovenski kot »obrobna«, medtem ko naj bi bil »srbohrvaški« prehodni jezik med t. i. srednjeevropskimi in t. i. balkanskimi jeziki. Merilo delitve jezikov znotraj jezikovne zveze na »osrednje« in »obrobne« je naglasno mesto, in sicer na prvem zlogu v »osrednjih« (nemški, madžarski, češki, slovaški) in ne na prvem zlogu v »obrobnih« (poljski, slovenski) srednjeevropskih jezikih.

Srednjeevropski jezikovni prostor je možno zamejiti tako v razmerju do zahodnoevropskega,⁶ severovzhodnoevropskega (znotraj katerega se omenjajo t. i. severovzhodni slovanski jeziki poljščina, ruščina, beloruščina in ukrajinščina kot tudi neslovanska jezika litovščina in finščina) ter balkanskega, pri čemer je srednjeevropski prostor odprt predvsem v smeri proti zahodu in severovzhodu. Od t. i. zahodnoevropskih jezikov, ki poznajo analitično imensko »sklanjatev«, je srednjeevropske jezike možno ločiti po ohranjanju sintetične imenske sklanjatve. Tu se namreč pojavljajo pregibanje besede (nem. *Wortflexion*, ang. *word inflexion*) v nemščini, pregibanje osnove (nem. *Stammflexion*, ang. *stem inflexion*) v slovanskih

⁵ Na področju arealne tipologije jezikov v srednjeevropskem prostoru so v 90. letih 20. stoletja s svojim delom bistveno pripomogli praški jezikoslovci. Srednjeevropski jezikovni prostor kulturnozgodovinsko povezujejo z jezikovnim stikom z nemščino znotraj habsburške monarhije (!) (zgodovina češko-nemškega jezikovnega stika je predstavljena v Skála 1998, 1999) ter ga jezikoslovno definirajo z lastnostmi t. i. srednjeevropskih jezikov (Kurzová 1996, 2019).

⁶ V jezikoslovni literaturi je zahodnoevropski jezikovni prostor imenovan tudi *Standard Average European* (Whorf 1938, Haspelmath 2001), vanj pa naj bi sodile sodile t. i. *europäische Kultursprachen* 'evropski kulturni jeziki'.

jezikih ter aglutinacija v madžarščini. Predpostavlja se, da naj bi nemščina sintetično sklanjatev ohranila zaradi stika s slovanskimi jeziki in madžarščino. Od t. i. severovzhodnoevropskih jezikov, ki imajo tudi drugačne tipe stavčnih zgradb kot tiste z osebno glagolsko obliko ter glavnima delovalnikoma v imenovalniku in tožilniku (polj. *Gotowano obiady i wieczerze* 'Pripravlja se kosila in večerje', dobesedno 'Pripravlano kosila in večerje', *Tak mu się to powiedziało* 'Tako je (nehote) povedal', dobesedno 'Tako se mu je povedalo', rus. *Мне зевается* 'Zeham', dobesedno 'Zeha se mi'), pa naj bi se srednjeevropski jeziki razlikovali po prevladujoči odsotnosti tovrstnih stavčnih zgradb. Stavčne zgradbe z osebno glagolsko obliko in nezaznamovanim besednim redom osebek–povedek–predmet prevladujejo v zahodnoevropskih jezikih, kar naj bi bila posledica nastanka analitizma znotraj imensko-zaimenskih besednih vrst.

Lastnosti jezikov srednjeevropske jezikovne zveze naj bi bile: A) glasovne: 1) naglasno mesto na prvem zlogu; 2) fonološko relevantna vokalna kvantiteta; B) oblikoskladenjske: 1) sintetična imenska sklanjatev; 2) sintetično (obrazilno) stopnjevanje pridevnikov in prislovov; 3) tričlenski sistem glagolskih časov (preteklik – sedanjik – prihodnjik) brez oblikovnega in pomenskega (funkcijskega) razlikovanja različnih preteklih časov; 4) opisni prihodnjik z ingresivnim (začetnostnim) pomožnim glagolom, in sicer nemško *werden* 'postati', slovansko **bǫd-* 'postati', madžarsko *fog* 'zgrabiti'; 5) opisni trpnik; 6) dvocentrična zgradba prostega stavka z besednim redom tipa osebek–povedek–predmet; 7) omejeno pojavljanje deležij; 8) oziralni odvisniki z oziralnimi zaimki, ki so po izvoru vprašalni zaimki; 9) produktivnost prefiksacije in posledična pogostost sestavljenih glagolov.

3 Jezikovna genealogija in arealna jezikovna tipologija

Iz navedenega povzetka prikaza tipoloških jezikovnih lastnosti jezikov predpostavljene srednjeevropske jezikovne zveze je možno izluščiti teoretično-metodološki pristop pri določanju slednje v Kurzová 1996 in 2019. Metodologija arealne jezikovne tipologije vsaj v tem primeru precej spominja na metodologijo jezikovne genealogije, kar v vseh točkah izvajanja ni upravičeno. Definicija srednjeevropske jezikovne zveze znotraj evropskih jezikov se opira na zemljepisno razširjenost jezikovnih pojavov, kar je v jezikovni genealogiji dobro znan princip valovne teorije (nem. *Wellentheorie*) o širjenju jezikovnih inovacij (Schmidt 1872: 27), pri čemer pa za razliko od jezikovne genealogije tu predstavljena arealna jezikovna

tipologija ne upošteva (relativne in absolutne) kronologije oblikovanja oz. nastanka obravnavanih jezikovnih pojavov. Poleg tega so jezikoslovna merila razmejevanja srednjeevropske jezikovne zveze do sosednjih in merila notranje členitve zveze same precej raznorodna in brez jasno določene hierarhije, in sicer so lahko oblikoslovna (tip imenske in zaimenske sklanjatve, stopnjevanje pridevnikov in prislovov, sistem glagolskih časov), skladijska (tipi stavčnih zgradb) in glasoslovna (naglasno mesto). Za opredeljujoče srednjeevropske oblikoskladijske lastnosti pa se zdi, da so določene po zgledu in razlikovalno do balkanskih (prim. preglednico Oblikoskladijske lastnosti »balkanskih« in »srednjeevropskih« slovanskih jezikov). Zaradi povedanega je na tej točki na mestu teoretično-metodološko protistaviti jezikovno genealogijo in arealno jezikovno tipologijo.

Preglednica 1: Oblikoskladijske lastnosti »balkanskih« in »srednjeevropskih« slovanskih jezikov

»Balkanski« slovanski jeziki	»Srednjeevropski« slovanski jeziki
analitična imenska in zaimenska »sklanjatev«	sintetična imenska in zaimenska sklanjatev
analitično stopnjevanje pridevnikov in prislovov	sintetično stopnjevanje pridevnikov in prislovov
mногоočlenski sistem glagolskih časov	tričlenski sistem glagolskih časov (preteklik – sedanjik – prihodnjik)
oblikovno in pomensko (funkcijsko) razlikovanje med različnimi preteklimi glagolskimi časi	oblikovno in pomensko (funkcijsko) nerazlikovanje med različnimi preteklimi glagolskimi časi
opisni prihodnjik z voluntativnim (hotenjskim) pomožnim glagolom *'hoteti'	opisni prihodnjik z ingresivnim (začetnostnim) pomožnim glagolom *'postati', *'zgrabiti'

Vir: raziskava avtorja

3.1 Jezikovna genealogija

Jezikovna genealogija idiome, tj. jezikovne (dia)sisteme, znotraj nekega (prvotno zemljepisnega, drugotno tudi družbenega) jezikovnega kontinuuma združuje glede na stopnjo njihove medsebojne jezikovne sorodnosti, tj. genetske identičnosti. Teorija in metodologija genealoške jezikoslovne klasifikacije sta bili najbolj natančno izdelani v primerjalnem jezikoslovju indoevropskih jezikov,⁷ prav tako pa tudi iz tega

⁷ Za začetnika indoevropskega primerjalnega jezikoslovja veljata Rasmus Kristian Rask (1787–1832) s svojim delom *Undersøgelse om det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs Oprindelse* 'Raziskava o izvoru starega nordijskega ali islandskega jezika' (delo je bilo na natečajni razpis Danske akademije znanosti poslano leta 1814 in je v knjižni obliki izšlo čez štiri leta) (København, 1818), ki velja za zametek primerjalne slovnice indoevropskih jezikov, ter Franz Bopp (1791–1867) s svojim delom *Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenen der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache* 'O spregatvenem sistemu sanskrskega jezika v primerjavi s tistim v grškem,

izhajajočih primerjalnih jezikoslovjih posameznih indoevropskih jezikovnih vej, tudi slovanske.⁸

Jezikovna genealogija upošteva divergentno, oddaljevalno jezikovno spreminjanje v jezikovnem kontinuumu – navadno se uporablja pojem *narečni kontinuum* (ang. *dialect continuum*) –, pri čemer iz idioma »prednika« nastajajo njegovi »potomci«. Neki skupni jezikovni »prednik« se namreč zaradi zemljepisno omejenih jezikovnih inovacij samo v delu tega postopoma cepi na manjše idiome »potomce«. Zaradi jezikovnega spreminjanja torej nastane jezikovna raznolikost genetsko sorodnih idiomov. Jezikovna genealogija za poimenovanje sorodstvenih razmerij med idiomi operira s pojmi kot *prajezik* (nem. *Ursprache*, rus. *праязык*, ang. *proto-language*) oz. *jezikovna družina* (nem. *Sprachfamilie*, rus. *языковое семейство*, ang. *language family*), *jezikovna veja* oz. *jezikovna skupina*, *jezik*, *narečna ploskev* (*bazū*) oz. *narečna skupina* (*grupa*), *narečje*, *krajevni govor*.⁹ Genealoško jezikoslovje se deli na (zgodovinsko)primerjalno jezikoslovje (ki jezikovnemu spreminjanju sledi od prajezika do jezika) in narečjeslovje (ki jezikovnemu spreminjanju sledi od jezika do krajevnega govora). Jezikovna genealogija torej rekonstruira divergentno jezikovno spreminjanje in posledično nastajanje jezikovne raznolikosti genetsko sorodnih idiomov, zato je del zgodovinskega jezikoslovja.¹⁰

Pri določanju jezikovne sorodnosti znotraj jezikovne genealogije je najpomembnejše merilo (zgodovinsko)glasoslovno (Šekli 2018: 40–42). Že leipziška »mladogramatična« jezikoslovna šola (nem. *Junggrammatiker*) je namreč v 70. letih 19. stoletja

latinskem, perzijskem in germanskem jeziku' (Frankfurt na Majni, 1816). Prva velika sinteza raziskovanja na tem področju je monumentalna primerjalna slovnica indoevropskih jezikov *Grundriß der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen: Kurzgefasste Darstellung der Geschichte des Altindischen, Altiranischen (Avestischen und Altpersischen), Lateinischen, Umbrisch-Samnitischen, Altirischen, Götischen, Althochdeutschen, Litauischen und Altkirchenslavischen I–V* (Straßburg, 1886–1893, 21897–1916), katere avtorja sta Karl Brugmann (1849–1919) in Berthold Delbrück (1842–1922).

⁸ Predhodnik slovanskega primerjalnega jezikoslovja je Josef Dobrovský (Ioseph Dobrowsky) (1753–1829) s svojima slovnicama, in sicer s češko *Lehrgebäude der böhmischen Sprache* 'Slovnica češkega jezika' (Praga, 1809, 21819) in predvsem s starocerkvenoslovansko *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris* 'Ustroj starega narečja slovanskega jezika' (Dunaj, 1822). Slednja je z opisom najstarejšega izpričanega in posledično najbolj arhaičnega slovanskega jezika prinesla model za opis posameznih sodobnih slovanskih jezikov ter s tem spodbudila njihovo primerjanje v zgodovinski perspektivi. Franc Miklošič (Franz von Miklosich) (1813–1891) je avtor prve velike primerjalne slovnice slovanskih jezikov *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen I–IV: I. Leutlebre, II. Stammbildungslebre, III. Wortbildungslebre, IV. Syntax* (Dunaj, 1852–1875, 21876–1883).

⁹ Dvojice *prajezik* – *jezikovna družina*, *jezikovna veja* – *jezikovna skupina* in *narečna ploskev* (*bazū*) – *narečna skupina* (*grupa*) so v sorodstvenem razmerju »prednik – potomec« (iz prajezika nastane jezikovna družina, iz jezikovne veje jezikovna skupina in iz narečne ploskve narečna skupina).

¹⁰ Za nastanek (zgodovinsko)primerjalnega jezikoslovja ter razvoj njegove teorije in metodologije v 19. stoletju prim. Pedersen 1931 (1952), za teorijo in metodologijo zgodovinskega jezikoslovja pa Hock 2021.

prišla do pomembnega spoznanja, da se glasovni sistem v jeziku spreminja najbolj regularno, sistemsko, »pravilno« in je najmanj odvisen od zunajjezikovnih dejavnikov.¹¹ V primerjavi z (zgodovinsko)glasoslovnim sta (zgodovinsko)-oblikoslovno in (zgodovinsko)skladenjsko merilo manj pomembni, (zgodovinsko)-besedoslovno merilo pa je tako rekoč nerelevantno.¹² Osnova genealoške klasifikacije idiomov so torej glasovne lastnosti (inovacije in arhaizmi) obravnavanih idiomov, ki imajo vrednost genetskih meril. Glasovnim se lahko pridružijo tudi oblikovne lastnosti, če se njihovi areali ujemajo z areali glasovnih lastnosti. Pri določanju genetskih meril sta zelo pomembni zemljepisna razširjenost jezikovnih inovacij ter njihova (relativna in absolutna) kronologija.

3.2 Arealna jezikovna tipologija

Arealna jezikovna tipologija idiome, tj. jezikovne (dia)sisteme, znotraj nekega jezikovnega prostora združuje glede na stopnjo njihove medsebojne tipološke podobnosti ne glede na njihovo jezikovno sorodnost (v jezikovne tipe torej združuje tako genetsko sorodne kot genetsko nesorodne idiome). Teorija in metodologija arealne tipološke jezikoslovne klasifikacije (evropskih jezikov) sta bili dokaj natančno izdelani pri preučevanju balkanskih jezikov.¹³

Za arealno jezikovno tipologijo je torej relevantno konvergentno, zbliževalno jezikovno spreminjanje (jezikovne inovacije), posledica katerega je večja stopnja tipološke podobnosti. Vzporedno z divergentnim jezikovnim spreminjanjem v jezikovnem kontinuumu sorodnih idiomov na nekem prostoru v nekem obdobju – navadno znotraj dlje časa trajajočih večjezičnih politično- in posledično kulturnozgodovinskih regij – zaradi zemljepisnega in družbenega jezikovnega stika,

¹¹ »Aller lautwandel, so weit er mechanisch vor sich geht, vollzieht sich nach a u s n a h m s l o s e n g e s e t z e n, d. h. die richtung der laubewegung ist bei allen angehörigen einer sprachgenossenschaft, ausser dem fall, dass dialektspaltung eintritt, stets dieselbe, und alle wörter, in denen der laubewegung unterworfenen laut unter gleichen verhältnissen erscheint, werden ohne ausnahme von der änderung ergriffen.« (Osthoff, Brugman 1878: XIII.)

¹² Iz prajezika podedovano besedje, ki je skupna jezikovna dediščina neke jezikovne skupine, je seveda predpogoj za zamejitev skupine sorodnih idiomov kot potomcev skupnega idioma prednika. Poleg tega je pomembno tudi vzporedno tvorjeno besedje (tj. besedje, ki je nastalo vzporedno v posameznih sorodnih idiomih) kot posledica podedovanih besedotvornih vzorcev. Za jezikovno genealogijo pa so pri določanju stopnje genetske sorodnosti idiomov znotraj iste skupine nepomembni posameznojezične besedijske inovacije ter prevzeto in kalkirano besedje.

¹³ Za začetnika preučevanja balkanskih jezikov velja Jernej Kopitar (Bartholomäus Kopitar) (1780–1844), ki je tipološko podobnost albanščine, bolgarščine in romunščine sintetično strnil takole: »nur eine Sprachform herrscht, aber mit dreierley Schprachmaterie« (Kopitar 1829: [253]). Znanstvene temelje jezikoslovne balkanologije je postavljala tudi Franc Miklošič (prim. Miklosich 1861).

ki ima lahko za posledico jezikovno vplivanje ter jezikovno prevzemanje in posnemanje, namreč lahko prihaja do konvergentnih jezikovnih sprememb tudi v različnih ne ožje sorodnih ali sploh nesorodnih idiomih. Rezultat teh procesov je lahko oblikovanje jezikovne zveze.¹⁴ Arealna jezikovna tipologija torej za poimenovanje rezultata konvergentnega jezikovnega spreminjanja v nekem jezikovnem prostoru operira s pojmom *jezikovna zveza* (rus. *языковой союз*, nem. *Sprachbund*, ang. *convergence area*). Pojasnjevanje oblikovanja oz. nastanka jezikovne zveze – jezikovno vplivanje in posledično jezikovno spreminjanje v okviru jezikovnega stika, konvergentne jezikovne inovacije in posledične skupne tipološke jezikovne lastnosti – spada na področje zgodovinskega jezikoslovja (Hock ³2021: 659–724). V nadaljevanju je z vidika teorije in metodologije zgodovinskega jezikoslovja podanih nekaj teoretično-metodoloških izhodišč za pojasnjevanje nastanka jezikovnih zvez.

Jezikovna zveza ni zamejena le zemljepisno, temveč tudi časovno. Jezikoslovna terminološka besedna zveza *jezikovna zveza* torej poimenuje zgodovinsko jezikovno pojavnost, ki ima svoj začetek in svoj konec. Je zgodovinski jezikoslovni tîrmin in kot tak ne more imeti panhronega pomena. Zbliževalni jezikovni procesi v nekem jezikovnem prostoru namreč vključujejo različne geolekte (in posledično njihove sociolekte) ne glede na njihovo genetsko sorodnost ter so značilni za neko časovno omejeno zgodovinsko obdobje, ki pri različnih jezikih lahko traja različno dolgo, odvisno od povezanosti danega jezika z ostalimi jeziki jezikovne zveze.¹⁵

Jezikovno vplivanje je lahko enosmerno (ang. *subversion*, *unidirectional influence*) ali večsmerno (ang. *convergence*, *bidirectional interaction*), pri čemer je za jezikovno zvezo navadno značilno večsmerno jezikovno vplivanje (Hock ³2021: 648–656).¹⁶

¹⁴ «Случается, что несколько языков одной и той же географической и культурно-исторической области обнаруживают черты специального сходства, несмотря на то, что сходство это не обусловлено общим происхождением, а только продолжительным развитием. Для таких групп, основанных не на генетическом принципе, мы предлагаем название языковых союзов.» (Грубецкой 1923: 116.)

¹⁵ Balkanska jezikovna zveza je zgodovinska jezikovna pojavnost, ki je začela izzvenevati z narodnimi preporodi od konca 18. stoletja in poskusi oblikovanja nacionalnih držav na Balkanu, posledica česar sta bila prevlada državnih jezikov v novo nastalih državah in dokončni prehod iz množične večjezičnosti v prevladujočo enojezičnost (najpозnejše) v teku 20. stoletja (Steinke 2012). Prim. tudi pojem »*karolinška jezikovna zveza*« (ang. »*Carolingian Sprachbund*«) (Hock ³2021: 659, 719–724).

¹⁶ V angleškem jeziku se za poimenovanje jezikovne zveze uporabljajo strokovni izrazi kot *sprachbund*, *linguistic area* in *convergence area*, pri čemer se daje prednost slednjemu (Hock ³2021: 659). Tîrmin *convergence area* že sam po sebi nakazuje večsmerno jezikovno vplivanje (*convergence*), medtem ko je pojem *linguistic area* zelo splošen in je lahko razumljen tudi kot 'jezikovni kontinuum' ipd.

Posledica tega je velika stopnja medsebojne jezikovne povezanosti članov jezikovne zveze.

Obseg oz. stopnja tujejezičnega jezikovnega vplivanja ter posledičnega jezikovnega prevzemanja in posnemanja sta na eni strani odvisna od trajanja in/ali intenzivnosti jezikovnega stika (daljši in/ali intenzivnejši jezikovni stik pomeni močnejše jezikovno vplivanje) ter na drugi od tipološke podobnosti vplivajočega in vplivanega idioma (večja tipološka podobnost ima za posledico manjšo stopnjo jezikovnega prevzemanja in posnemanja), pri čemer praviloma najprej pride do prevzemanja in posnemanja besedja ter šele nato do posnemanja prvin slovnične zgradbe, navadno torej v časovnem zaporedju »words first, grammar later« (prim. Weinreich 1953, Thomason, Kaufmann 1988, Thomason 2001, Trovesi 2004, Bayer 2006).

Skupno prevzeto besedje torej navadno pomeni manjšo stopnjo, skupne inovacije v slovnični zgradbi pa večjo stopnjo jezikovnega vplivanja in zblíževanja. Jezikovna zveza se zato definira predvsem na podlagi konvergentnih slovničnih inovacij. Povedano matematično bi se lahko reklo, da je za definicijo jezikovne zveze jezikovni vpliv v besedju potreben, vpliv v slovnicu pa zadostni pogoj.¹⁷ Podobno kot v jezikovni genealogiji so tudi pri določanju morebitnih konvergentnih slovničnih lastnosti jezikovne zveze relevantne skupne inovacije in ne toliko arhaizmi.¹⁸

Pri določanju jezikovne zveze je treba določiti relevantno hierarhijo jezikoslovnih meril v smislu, katera merila, na osnovi katerih naj bi bila ta definirana, so odločilna in katera ne. Za razliko od jezikovne genealogije, znotraj katere so pri določanju jezikovnega kontinuuma jezikoslovna merila prednostno razvrščena po principu »od

¹⁷ Predpostavka, da se v nekem jezikovnem prostoru skupno prevzeto (kot tudi po tujejezičnih modelih posneto) besedje pojavi pred posnemanjem slovničnih zgradb, je lahko tudi problematična. Srednjeevropski slovanski jeziki izkazujejo nemcizme, ki so v te jezike začeli prodirati že v praslavskem obdobju (tj. pred ok. 800), vpliv nemščine na slovnično zgradbo teh jezikov pa je manjši. Balkanski slovanski jeziki pa izkazujejo relativno zgodnje preoblikovanje oblikoskladenskega sistema, medtem ko jim »kompaktnost« na ravni besedja dajejo predvsem turcizmi, ki pa so v primerjavi z nemcizmi v srednjeevropskem prostoru novejšega datuma (simbolična letnica začetka turškega vpliva na Balkanu je padec bizantinskega cesarstva leta 1453). Gledano arealnotipološko je značilna naslednja razvrstitev prevzetega besedja (pri čemer je treba računati z odpravljanjem prevzetega besedja v posameznih knjižnih jezikih): nemcizem v srednjeevropskih vs. turcizem v balkanskih slovanskih jezikih (stvn. *affo* → psl. **op-ica* > sln. *opica* vs. tur. *maymun* → nštok. *májmun*, mak. *májmyu*, blg. *маймуна* 'opica'; srvn. *ure* → sln. *úra* vs. tur. *saat* → nštok. *sât*, *sâbat*, mak. *caam*, blg. *caxam* 'úra'; srvn. *varve*, nem. *Farbe* → nar. sln. *barba*, *fârba* 'barva' vs. tur. *boya* → nštok. *bója*, mak. *boja*, blg. *boja* 'barva'; srvn. *heiden*, nar. nem. *Heiden* → sln. *âjda* vs. tur. *helda* → nštok. *hêljda*, mak. *xe.lda*, blg. *e.lda* 'ajda'; srvn. *polster*, nem. *Polster* → nar. sln. **pólster* > *pôvšter* 'blazina, zglavnik' vs. tur. *yastık* → nštok. *jástuké*, mak. *jacmak* 'blazina, zglavnik') (Striedter-Temps 1963, Snoj 2016, Škaljić 1966: passim).

¹⁸ Tujejezični vpliv nima za posledico le nastanka inovacij, temveč lahko vpliva tudi na ohranjanje arhaizmov (npr. ohranjanje predpreteklika (3sg *je bil delal* / *je bila delala*) in preteklega pogojnika (3sg *bi bil delal* / *bi bila delala*) v nekaterih primorskih narečjih slovenščine pod vplivom stičnih romanskih jezikov, v katerih obe obliki obstajata).

spodaj navzgor« (glasoslovno, oblikoslovno, skladenjsko), pa je pri določanju jezikovne zveze zaradi stopnjevanja jezikovnega vplivanja ter posledičnega jezikovnega prevzemanja in posnemanja v smislu »words first, grammar later« primerneje postopati »od zgoraj navzdol«. Hierarhija jezikoslovnih meril mora biti torej »obrnjena«. Izkaže se namreč, da sta pri določanju skupnih tipoloških lastnosti jezikov, ki tvorijo kako jezikovno zvezo, bolj relevantni skladenjska in oblikovna, neprimerno manj pa glasovna ravnina,¹⁹ natančneje njena segmentna raven.²⁰ Skupno prevzeto in/ali po tujejezičnih modelih posneto besedje pa je pokazatelj intenzivnega jezikovnega stika, ki je tako rekoč predpogoj za nastanek jezikovne zveze.

Pri pojasnjevanju oblikovanja oz. nastanka jezikovne zveze je poleg sinhronega (istočasjskega) vidika nepogrešljiv tudi diahroni (raznočasjski) vidik, tj. čas nastanka predpostavljenih konvergentnih jezikovnih sprememb. Šele čas nastanka posameznih jezikovnih pojavov v vpletenih idiomih (t. i. absolutna in relativna kronologija jezikovnih sprememb) namreč razkrije, ali so primerljive tipološke jezikovne lastnosti, ki so vidne na površini, zares posledica jezikovnega stika ali so samo naključne. Medtem ko je golo naštevanje skupnih jezikovnih lastnosti jezikov znotraj jezikovne zveze precej enostavno, pa pojasnjevanje njihovega nastanka predstavlja najtrši oreh zgodovinske jezikoslovne interpretacije.²¹

V jezikoslovju ni enotne definicije pojma *jezikovna zveza*. Sledi opredelitev, ki se zdi širše sprejemljiva. Jezikovna zveza je skupina vsaj treh nesorodnih jezikov in njihovih narečij nekega zemljepisnega območja, ki so zaradi dolgotrajne pripadnosti nekemu politično- in posledično kulturnozgodovinskemu prostoru (v preteklosti)

¹⁹ »Als Merkmale des balkanischen Sprachbundes, kurzerhand auch Balkanismen genannt, gelten in erster Reihe die nichtlexikalischen Übereinstimmungen [...]. Dabei handelt es sich vornehmlich um im engen Sinne grammatische, also morphologisch-syntaktische Übereinstimmungen, wozu noch einige gemeinsame phraseologische – also nur im weiteren Sinne grammatisch, syntaktische Züge treten. Dabei spielen die etwaigen Ähnlichkeiten im Lautsystem einzelner oder mehrerer Balkansprachen für die Konstituierung eines balkanischen Sprachbundes nur eine untergeordnete Rolle.« (Birnbäum 1965: 43.)

²⁰ Pri tujejezičnem vplivanju na glasovni ravnini je treba ločiti segmentno in nadsegmentno raven. Medtem ko je vpliv stičnih jezikov na segmentne glasovne spremembe zelo težko nedvoumno dokazati (npr. vzporednost diftongizacije in monoftongizacije v nemščini in češčini: srvn. *lib* > nem. *Leib* 'telo', srvn. *būs* > nem. *Haus* 'hiša', srvn. *lieb* > nem. *lieb* [i] 'drag, ljub', srvn. *guet* > nem. *gut* [ū] 'dober' in stčes. *mjt* > nar. češ. *mějt* 'miti, umivati', stčes. *múcha* > češ. *moucha* 'muha', stčes. *bielý* > češ. *bílý* 'bel', stčes. *bób* > *buob* > češ. *bůh* 'bog' (Hock 21991: 493–494)), je bolj verjetno, da do vpliva lahko prihaja na nadsegmentni ravni (npr. stabilizacija naglasnega mesta na prvem zlogu v latvijščini pod vplivom baltskofinskih jezikov (Forssman 2001: 47): lit. *galvā* vs. latv. *galva* 'glava', lit. *žiema* vs. latv. *ziema* 'zima').

²¹ »The detailed discussion of convergence and convergence areas shows that it is much easier to determine geographical areas that have remarkable structural similarities than to explain how these similarities have come about and who gave what to whom at what time.« (Hock 2021: 724.)

ter posledičnega intenzivnega jezikovnega stika ter medsebojnega vplivanja in jezikovnega zблиževanja (konvergentno jezikovno spreminjanje) razvili nekatere drugotne skupne lastnosti predvsem v slovnični zgradbi (in seveda tudi v besedju).²² Jezikovna zveza se torej definira predvsem na osnovi tistih slovničnih sprememb, ki so nastale drugotno zaradi jezikovnega zблиževanja (konvergentne jezikovne spremembe in posledične skupne tipološke jezikovne lastnosti). Glede na število slednjih so znotraj jezikovne zveze jeziki lahko »osrednji« ali »obrobni«, tj. z večjim ali manjšim številom skupnih slovničnih lastnosti drugotnega izvora.

4 Srednjeevropski jezikovni prostor: jezikovna zveza?

V srednjeevropskem jezikovnem prostoru se nahajajo nemški jezik, t. i. srednjeevropski slovanski jeziki in madžarski jezik.²³ Dejstvo je, da je na tem območju v preteklosti prihajalo do nekaterih konvergentnih, zблиževalnih jezikovnih sprememb, in sicer v najmanj treh različnih ne ožje sorodnih oz. nesorodnih jezikih in njihovih narečjih. Zastavlja se vprašanje, ali se je ta jezikovni prostor dejansko izoblikoval v predpostavljeno srednjeevropsko jezikovno zvezo, vsaj do neke mere primerljivo z balkansko jezikovno zvezo. V nadaljevanju je z vidika teorije zgodovinskega jezikoslovja v kritični pretres vzet teoretično-metodološki pristop pri koncipiranju srednjeevropske jezikovne zveze, kakršen je predstavljen v Kurzová 1996 in 2019. Predlagana so nekatera teoretično-metodološka izhodišča za dopolnitev raziskovanja na tem področju.

Zemljepisna in časovna zamejenost. Jeziki srednjeevropskega jezikovnega prostora so se v preteklosti nahajali znotraj večjezičnih politično- in kulturnozgodovinskih regij kot enote, ki so bile političnoupjavno del srednjeevropskih državnih tvorb s središči, vezanimi na nemški jezikovni prostor, v prvi vrsti znotraj nemškega cesarstva (!) in njegovih »naslednikov«. Povezanost z nemškim jezikovnim prostorom je pri različnih srednjeevropskih jezikih oz. njihovih delih trajala različno dolgo oz. ponekod še vedno traja.²⁴ Zaton tega skupnega

²² Prim. Masica 1976: 4 in Nekula 2016: 769, citirano po Hammel 2020: 22.

²³ Pojem *srednjeevropski* je razumljen jezikoslovno terminološko in ne morda zemljepisno, politično- ali kulturnozgodovinsko ali še kako drugače.

²⁴ Npr., za večji del slovenskega jezikovnega prostora pride v poštev obdobje od druge polovice 8. stoletja, ko je bil ta integriran v frankovsko državo Karolingov za Karla I. Velikega (vladal 768–814) (prim. priključitev alpskoslovanske kneževine Karantanije vojvodini Bavarski leta 743–745, priključitev Bavarske frankovski državi leta 788, priključitev alpskoslovanske kneževine Karniole frankovski državi v času frankovsko-avarskih vojn 791 in 795–

prostora je za večino srednjeevropskih jezikov zelo verjetno treba iskati v času po korenitih politično- in kulturnozgodovinskih spremembah po prvi svetovni vojni.

Vplivajoči in vplivani jeziki. V procesu jezikovnega zблиževanja v srednjeevropskem prostoru je povezovalno vlogo odigral nemški jezik, ki je bil v nemškem cesarstvu in njegovih »naslednikih« stoletja dolgo predvsem v mestih *lingua franca*, občevalni jezik znotraj vsakokratne države. Čeprav je možno, da je bil jezikovni vpliv večsmeren, je prevladovalo enosmerno jezikovno vplivanje: nemški jezik je bil vplivajoči jezik, medtem ko so bili ostali jeziki vplivani jeziki.²⁵ Vpliv nemščine znotraj areala je tako na ravni ljudskih kot knjižnih jezikov opazen zlasti v besedju (nemške izposojenke ter oblikovni in pomenski kalki), nekoliko manj pa tudi v slovnični zgradbi (skladenjska in oblikovna ravnina).

Srednjeevropski slovanski jeziki. V Kurzová 1996 in 2019 se med srednjeevropske slovanske jezike uvrščajo češčina in slovaščina kot »osrednja« ter poljščina in slovenščina kot »obrobna«, medtem ko naj bi bila »srbohrvaščina« prehod med srednjeevropskimi in balkanskimi slovanskimi jeziki. Upošteva je zgodovinska dejstva in jezikovne lastnosti je ta zemljepisna zamejitev nepopolna. Kot je bilo že nakazano, so bili srednjeevropski slovanski jeziki vsi tisti, ki so bili zgodovinsko vezani na politična središča v nemškem prostoru in so bili pod vplivom nemškega jezika, in sicer na jugu slovenski in osrednjejužnoslovanski (vsaj oz. predvsem njegov zahodni del) (osrednjejužnoslovanski jezikovni prostor je dejansko prehod med srednjeevropskim in balkanskim, prim. prisotnost starejših nencizmov in turcizmov), na zahodu pa češki, slovaški, lužiškosrbski, poljski in pomorjanski (njegov vzhodni rob predstavlja kašubščina s slovinsščino), zelo verjetno tudi sredi 18. stoletja izumrli, slabše izpričani polabski. Če srednjeevropski jezikovni prostor razumemo kot časovno zamejen, se tudi s pogledom »I do not pay systematic attention to Slavic languages (Sorbian, †Polabian) directly influenced by German as the dominating language, as this represents another type of language contact« (Kurzová 2019: 262) ni možno strinjati. Do konca prve svetovne vojne namreč razlike med vrsto vplivanja nemškega jezika na npr. slovenskega (zlasti v

796), do leta 1918, ko je prišlo do razpada zadnje velike politične tvorbe na tem območju, Avstro-Ogrske monarhije pod vladavino Habsburžanov (prim. Štüh, Simoniti, Vodopivec 2016).

²⁵ Pri določanju medsebojnih vplivov jezikov srednjeevropskega jezikovnega prostora je za obdobje od oblikovanja posameznih knjižnih jezikov pa vsaj do konca prve svetovne vojne treba upoštevati tudi npr. vpliv knjižne češčine na knjižno slovaščino (kot tudi kulturni jezikovni stik knjižne slovaščine s knjižno madžarščino), vpliv knjižne hrvaščine na knjižno slovenščino ipd.

osrednjeslovenskem prostoru znotraj notranjeavstrijskih dežel) ali lužiškosrbskega ni bilo.²⁶

Hierarhija jezikoslovnih meril. Hierarhija jezikoslovnih meril določanja srednjeevropske jezikovne zveze ter notranje delitve srednjeevropskih slovanskih jezikov na »osrednje« in »obrobne« v Kurzová 1996 in 2019, v skladu s katero je najvišje merilo glasoslovno (in sicer naglasno mesto na prvem zlogu), je manj ustrežna. Kot je bilo izpostavljeno, sta za razliko od določanja jezikovne sorodnosti, pri katerem je vodilno merilo (zgodovinsko)glasoslovno, pri določanju drugotne jezikovne podobnosti bolj relevantni skladijska in oblikovna ravnina. Drugačna hierarhija jezikoslovnih meril namreč bistveno spremeni delitev vplivanih jezikov znotraj predpostavljene jezikovne zveze na »osrednje« in »obrobne«.

Skladijska in oblikovna ravnina. Pri naštevanju skupnih skladijskih in oblikovnih lastnosti srednjeevropskih jezikov ni zadostno izhajati iz razlik v razmerju do sosednjih jezikov, predvsem balkanskih, temveč je treba opisati predvsem (specifične) jezikovne lastnosti srednjeevropskih jezikov. Take lastnosti bi lahko bile npr. nastajanje določnega člena (Trubar 1555: *Ta prvi deil tiga noviga testamenta*) (prim. Orožen 1972, Trovesi 2004, Bayer 2006), posebnosti v besednem redu (nedoločniški polstavki v knjižni slovenščini druge polovice 19. stoletja po modelu nemškega nedoločnika s *zu*), pojavljanje krajevnih prislovov pred glagolom (Celovski/Rateški rokopis iz 2. polovice 14. stoletja: 3sg aor. *gori vstaa* (III 6–7) = *gori vsta*, tj. zgradba *gori vstati* po nem. *aufstehen*), tipološko podobni besedotvorni vzorci (slovansko **-ar-* → **-ar-bstvo*, nemško *-er* → *-er-er* in madžarsko *-ász/-ész* → *-ász-at/-ész-et*: sl. **ryba* → **rybarb* → **rybarbstvo*, tj. sln. *riba* → *ribar* → *ribarstvo*, nem. *Fisch* → *Fischer* → *Fischerei*, madž. *hal* → *halász* → *halászat*) (o tem besedotvornem vzorcu prim. Šekli 2021).

Diahroni vidik. V Kurzová 1996 in 2019 tako rekoč popolnoma umanjka zgodovinskojezikoslovni vidik. Ena od oblikoskladijskih lastnosti srednjeevropskih jezikov naj bi bil npr. tudi tričlenski sistem glagolskih časov (preteklik – sedanjik – prihodnjik) brez oblikovnega in pomenskega (funkcijskega) razlikovanja med različnimi preteklimi časi. Na vprašanje, ali obstaja povezava med

²⁶ Za razliko od drugih srednjeevropskih slovanskih jezikov lužiška srbsčina v celoti (podobno kot slovenščina na avstrijskem Koroškem in Štajerskem ter gradiščanska hrvaščina na avstrijskem Gradiščanskem) (prim. Bayer 2006) tudi po prvi oz. drugi svetovni vojni ostaja v intenzivnem stiku z nemščino.

izgubo preterita in njegovo nadomestitvijo s perfektom v zgornjevisokonemških narečjih (nem. *Oberhochdeutsch*) na eni strani ter izgubo aorista in imperfekta in njuno zamenjavo s perfektom v slovanskih jezikih v stiku z zgornjo visoko nemščino na drugi ter za kateri tip povezave gre (Hammel 2020: 28), lahko odgovori samo natančna jezikoslovna analiza jezikovnega gradiva v diahroni perspektivi.

Diatopični in diastratični vidik.²⁷ Pri opisovanju in pojasnjevanju izvora skupnih jezikovnih lastnosti v besedju in slovnični zgradbi jezikov neke jezikovne zveze je nujno upoštevati tudi dejstvo, ali se neka jezikovna lastnost pojavlja na prostoru celotnega geolekta hierarhične stopnje jezika ali predvsem v njegovem krovnem knjižnem jeziku (Hammel 2020: 23). V slovenščini se npr. starejši nemcizmi pojavljajo na celotnem jezikovnem prostoru, tudi v tistih narečjih, ki so (bila) v stiku tudi z drugimi slovenščini zemljepisno in družbeno stičnimi jeziki in njihovimi narečji – na zahodu sta to romanska jezika furlanščina in italijanščina (natančneje njeno kolonialno beneško narečje), na vzhodu pa madžarski jezik (prim. starejše nemcizme v rezijanskem narečju in porabskih govorih prekmurskega narečja: srvnem. *vlasche* → nar. sln. *fláša* ‘steklenica’, rez. *flaša* [f’laša] ‘steklenica’, porab. *flájša* ‘čutara’ (Šekli 2022)).²⁸ V srednjeevropskih jezikih pa se je npr. že imenovani besedotvorni vzorec tipa sln. *riba* → *ribar* → *ribarstvo* pod vplivom nemščine oblikoval v knjižnih (in ne toliko v ljudskih) jezikih, saj gre pri tovrstnih izpeljankah za tipične knjižne tvorjenke (s pojmovnim, abstraktnim pomenom) znotraj učene kulture.

5 Sklep

Preučevanje oblikovanja jezikov znotraj jezikovnih zvez spada na področje zgodovinskega jezikoslovja. Južnoslovanski jeziki naj bi se oblikovali tudi znotraj dveh jezikovnih zvez, in sicer balkanske in srednjeevropske. Koncipiranje pojma *balkanska jezikovna zveza* se v slavistiki pojavlja že od njenih znanstvenih začetkov (prim. Kopitar 1829, Miklosich 1861), pojem *srednjeevropska jezikovna zveza* pa je večje

²⁷ Pojma *diatopija* (it. *diatopia*) in *diastratija* (it. *diastatia*) sta po Berruto, Cerruti 2017: 285.

²⁸ V slovenskih narečjih v stiku z romanskim jezikovnim svetom se pojavljajo romanizmi (natančneje furlanizmi, venetizmi, italijanizmi) na ravni besedja, a tudi slovnične zgradbe. Slovenska narečja v stiku s kolonialno beneško italijanščino in čakavska hrvaška narečja izkazujejo nekatere skupne besedijske venetizme (ben. it. *canton* → primorsko sln. *kanton*, čak. *kantun* ‘zunanji vogal’), kar jih dela podobne na ravni besedja. Slovenska narečja na slovensko-furlanski jezikovni meji pa izkazujejo nekatere slovnične zgradbe, posnete po furlanskem jeziku, npr. zaimensko podvajanje premega in neprega predmeta ter celo osebk (otroka ga je videl, otroku mu je dal, otrok on pojé) (prim. Šekli 2010).

pozornosti deležen od 90. letih 20. stoletja (prim. Kurzová 1996, 2019). Opazovanje jezikovnega spreminjanja na časovni osi od vzhodne južne slovanščine 9. stoletja (izpričane v stari cerkveni slovanščini) do sodobnih vzhodnojužnoslovanskih jezikov, tj. makedonščine in bolgarščine, pokaže, da so se v teh geolektih znotraj balkanske jezikovne zveze zgodile nekatere oblikoskladenjske spremembe (morfosintaktične inovacije), ki so korenito spremenile njuno slovnično zgradbo in posledično njun jezikovni tip. Tovrstna jezikovna dejstva nedvomno potrjujejo pripadnost makedonščine in bolgarščine balkanski jezikovni zvezi. V Kurzová 1996 in 2019 se ob tem predpostavlja, da se je v srednjeevropskem jezikovnem prostoru izoblikovala balkanski primerljiva srednjeevropska jezikovna zveza.

Z vidika teorije zgodovinskega jezikoslovja je teoretično-metodološki pristop pri določanje srednjeevropske jezikovne zveze, kakršen je predstavljen v Kurzová 1996 in 2019, pomanjkljiv in ga je treba v nekaterih točkah dopolniti. Predlagana teoretično-metodološka izhodišča za dopolnitev raziskovanja na tem področju so npr.: 1) jezikovna zveza ni zamejena le zemljepisno, temveč tudi časovno; 2) jeziki srednjeevropskega jezikovnega prostora so se oblikovali znotraj večjezičnih politično- in kulturnozgodovinskih regij s središči, vezanimi na nemški jezikovni prostor, v prvi vrsti znotraj nemškega cesarstva in njegovih »naslednikov« v času do konca prve svetovne vojne; 3) v tem prostoru je prevladovalo enosmerno jezikovno vplivanje: nemški jezik je bil vplivajoči jezik, vplivani jeziki pa so bili t. i. srednjeevropski slovanski jeziki (to so vsi zahodnoslovanski jeziki in slovenščina, medtem ko osrednjejužnoslovanski jezikovni prostor predstavlja prehod med srednjeevropskim in balkanskim jezikovnim prostorom) ter madžarski jezik, in sicer tako na ravni ljudskih kot knjižnih jezikov; 4) prevladujoči enostranski jezikovni stik z nemščino v vplivanih jezikih potrjujejo nemicizmi na besedijski ravni; 5) za določanje morebitnih konvergentnih jezikovnih lastnosti na slovnični ravni so relevantne skupne inovacije, ne pa arhaizmi; 6) za določanje morebitnih konvergentnih lastnosti znotraj slovnične sta pomembni skladenjska in oblikovna ravnina, medtem ko je glasovna ravnina manj pomembna; 7) za pojasnjevanje morebitnih konvergentnih slovničnih inovacij je poleg sinhronega treba upoštevati tudi diahroni vidik, saj samo relativna in absolutna kronologija konvergentnih slovničnih sprememb razkrijeta, ali so te posledica jezikovnega stika ali so samo naključne.

Na podlagi primerjave balkanske in predpostavljene srednjeevropske jezikovne zveze je možno skleniti naslednje: 1) jeziki balkanske jezikovne zveze izkazujejo korenite konvergentne oblikoskladenjske spremembe, medtem ko jeziki srednjeevropskega prostora tovrstnih inovacij ne izkazujejo; 2) v preteklosti je bilo za balkanske jezike značilno večsmerno jezikovno vplivanje, pri srednjeevropskih jezikih pa je prevladovalo enosmerno jezikovno vplivanje s strani nemškega jezika.

Literatura

- Emanuele BANFI, 1985: *Linguistica balcanica*. Bologna: Zanichelli.
- Markus BAYER, 2006: *Sprachkontakt deutsch-slavisch. Eine kontrastive Interferenzstudie am Beispiel des Ober- und Niedersorbischen, Kärntnerlovenischen und Burgenlandkroatischen*. Frankfurt am Main: Peter Lang. (Berliner Slavistische Arbeiten, 17).
- Gaetano BERRUTO, Massimo CERRUTI, 2017: *La linguistica. Un corso introduttivo*. Novara: De Agostini.
- Henrik BIRNBAUM, 1965: Balkanslavisch und Südslavisch. Zur Reichweite der Balkanismen im südslavischen Sprachraum. *Zeitschrift für Balkanologie* 3, 12–63.
- Dalibor BROZOVIĆ, 1970: *Standardni jezik. Teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Eveline EINHAUSER, 1989: *Die Junggrammatiker. Ein Problem für die Sprachwissenschaftsgeschichtsschreibung*. Trier: WVT Wissenschaftlicher Verlag.
- Eveline EINHAUSER, 2001: Entstehung und frühe Entwicklung des junggrammatischen Forschungsprogramms. *History of Language Science / Geschichte der Sprachwissenschaft / Histoire des sciences du langage* 2. Ur. Sylvain Auroux, E. F. K. Koerner Hans-Josef Niederehe, Kees Versteegh. Berlin, New York: Walter de Gruyter. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, 18.2). 1338–1350.
- Wilfried FIEDLER, 2009: Einführung in die Balkanphilologie. *Einführung in die slavischen Sprachen: mit einer Einführung in die Balkanphilologie*. Ur. Peter Rehder. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft. 347–364.
- Berthold FORSSMAN, 2001: *Lettische Grammatik*. Dettelbach: Verlag J. H. Röhl.
- Robert HAMMEL, 2020: Slovenski jezik in srednjeevropska jezikovna zveza. *Slovenski jezik in književnost v srednjeevropskem prostoru*. Ur. Matej Šekli, Lidija Rezoničnik. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 30). 21–32.
- Martin HASPELMATH, 2001: The European linguistic area: Standard Average European. *Sprachtypologie und sprachliche Universalienforschung. Ein internationales Handbuch*. Ur. Martin Haspelmath, Ekkehard König, Wulf Oesterreicher, Wolfgang Raible. Berlin, New York: de Gruyter. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, 20.2). 1492–1510.
- Hans Henrich HOCK, 2021 (21991): *Principles of Historical Linguistics*. Berlin, Boston: Walter de Gruyter.
- Jernej KOPITAR, 1829: Albanische, walachische u. bulgarische Sprache. *Jahrbücher der Literatur* 46, 59–106. Ponatis v Nahtigal 1945: 227–273. [Strani so citirane po Nahtigalovi izdaji iz leta 1945.]
- Helena KURZOVÁ, 1996: Mitteleuropa als Sprachareal. *Acta Universitatis Carolinae – Philologia* 5. *Germanistica Pragensia* 13, 57–73.
- Helena KURZOVÁ, 2019: Defining the Central European convergence area. *Slavic on the Language Map of Europe. Historical and Areal-Typological Dimensions*. Ur. Andrii Danylenko, Motoki Nomachi. Berlin, Boston: de Gruyter. (Trends in Linguistics. Studies and Monographs, 333). 261–289.
- Colin P. MASICA, 1976: *Defining a Linguistic Areal. South Asia*. Chicago, London: University of Chicago Press.

- Franz von MIKLOSICH, 1861: Die slawischen Elemente im Rumänischen. *Denkschrift d. Phil.-hist. Classe d. Kaiserl. Akad. d. Wiss.* 12. 1–70.
- Olga MIŠESKA TOMIĆ, 2006: *Balkan Sprachbund. Morpho-syntactic Features*. Dordrecht: Springer. (Studies in Natural Language and Linguistic Theory, 67).
- Marek NEKULA, 2016: Jazykový svaz. *Nový encyklopedický slovník češtiny*. 1. díl: a-m. Ur. Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. 769–771.
- Martina OROŽEN, 1972: K določnemu členu v slovenščini. *Slavistična revija* 20/1, 105–114.
- Hermann OSTHOFF, Karl BRUGMAN, 1878: *Morphologische Untersuchungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen* 1. Leipzig: Verlag von S. Hirzel.
- Holger PEDERSEN, 1931 (1952): *Linguistic Science in the nineteenth Century. Methods and Results*. Cambridge: Harvard University Press, 1931. Ponatis: *The Discovery of the Language. Linguistic Science in the nineteenth Century*. Cambridge, 1952.
- Johannes SCHMIDT, 1872: *Die Verwandtschaftsverhältnisse der indogermanischen Sprachen*. Weimar: Hermann Böhlau.
- Emil SKÁLA, 1998: Versuch einer Definition des mitteleuropäischen Sprachbundes. *Deutsche Sprache in Raum und Zeit. Festschrift für Peter Wiesinger zum 60. Geburtstag*. Ur. Peter Ernst, Franz Patocka. Wien: Edition Praesens. 675–684.
- Emil SKÁLA, 1999: Der mitteleuropäische Sprachbund. *Sprachkultur und Sprachgeschichte. Herausbildung und Förderung von Sprachbewußtsein und wissenschaftlicher Sprachpflege in Europa*. Ur. Jürgen Scharnhorst. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien: Peter Lang. 125–133.
- Marko SNOJ, 2016: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Klaus STEINKE, 2012: Welche Zukunft hat der Balkansprachbund? *Balkanismen heute – Balkanisms Today – Балканизми сегадн*. Ur. Thede Kahl, Michael Metzeltin, Helmut Schaller. Wien, Berlin: LIT Verlag. (Balkanologie – Beiträge zu Sprach- und Kulturwissenschaft, 3). 75–80.
- Hildegard STRIEDTER-TEMPS, 1963: *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Matej ŠEKLI, 2010: Zaimkovno podvajanje predmeta in osebka v rezijskem narečju slovenščine (s stališča jezikovnega stika s furlanščino). *Трета македонско-словенечка научна конференција. Македонско-словенечки јазични, книжевни и културни врски / Makedonsko-slovenske jezikoslovne, književne in kulturne zveze*. Ur. Lidija Arizankovska. Skopje: Folološki fakultet "Blaže Koneski", Univerzitet "Sv. Kiril i Metodij". 133–155.
- Matej ŠEKLI, 2018: *Tipologija lingvogenex slovanskih jezikov*. Ljubljana: Založba ZRC. (Linguistica et philologica, 37).
- Matej ŠEKLI, 2020a: Macedonian: Genealogy, Typology, and Sociolinguistics. *Jeziškoslovni zepiski* 26/2, 43–59.
- Matej ŠEKLI, 2020b: *Danuvius–Alpes–Hadria*, kjer je (bila) doma tudi slovenščina. *Slovenski jezik in književnost v srednjeevropskem prostoru*. Ur. Matej Šekli, Lidija Rezonničnik. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 30). 11–19.
- Matej ŠEKLI, 2021: Besedotvorni vzorec tipa *vinar – vinarstvo* oz. *strojar – strojarstvo* v slovenščini v kontekstu srednjeevropskega jezikovnega areala. *Slavistična revija* 69/1, 141–155.
- Matej ŠEKLI, 2022: (Bavarsko)visokonemške in (karnijsko)furlanske jezikovne prvine v rezijski antroponimiji. *Pleteršnikovi dnevi. Narečno besedje slovenskega jezika*. Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba. (Mednarodna knjižna zbirka Zora). V objavi.
- Abdulah ŠKALJIC, 1966: *Turizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: »Svjetlost« izdavačko preduzeće.
- Peter ŠTIH, Vasko SIMONITI, Peter VODOPOVEC, 2016: *Slovenska zgodovina* I–II. Ljubljana: Modrijan.
- Sarah Grey THOMASON, Terrence KAUFMAN, 1988: *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*. Barkley, Los Angeles: University of California Press.
- Sarah Grey THOMASON, 2001: *Language Contact. An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Andrea TROVESI, 2004: *La genesi di articoli determinativi. Modalità di espressione della definitezza in cevo, serbo-lusaziano e sloveno*. Milano: Franco Angeli. (Materiali Linguistici, Università di Pavia).

Andrea TROVESI, 2012: Per una storia comparata dei turchismi in bulgaro e bosniaco/bosgnacco. *Studi slavistici* 9, 85–110.

Uriel WEINREICH, 1953 (1966): *Languages in contact. Findings and problems*. London, The Hague, Paris: Mouton.

Benjamin Lee WHORF, 1938: Some verbal categories of Hopi. *Language* 14, 275–286.

Петя АСЕНОВА, 2002: *Балканско езикознание: Основни проблеми на балканския езиков съюз*. Велико Търново: Издателство „Фабер“.

Николай Сергеевич ТРУБЕЦКОЙ, 1923: Вавилонская башня и смешение языков. *Евразийский вестник* 3, 107–124.

South Slavic Languages in the Context of the Balkan and Central European Convergence Areas: Theoretical and Methodological Considerations

The investigation of how languages develop in convergence areas lies in the domain of historical linguistics. South Slavic languages are usually said to have been subject to secondary development due to their being part of two secondary convergence areas: the Balkan and the Central European sprachbund. The idea about the Balkan sprachbund in Slavic studies goes back to the very beginning of scientific research into the Slavic languages (cf. Kopitar 1829, Miklosich 1861), while the notion of a Central European convergence area has only been present in scholarly debates for the last three decades (cf. Kurzová 1996, 2019). If one follows the linguistic changes undergone by the Eastern South Slavic languages, starting from common Eastern South Slavic attested in the form of Old Church Slavonic up to the contemporary Eastern Slavic languages, i.e., Macedonian and Bulgarian, what is immediately observable is that the geolects in question were subject to morphosyntactic change that radically reformed their grammatical structure and, as a consequence, heavily influenced their profile in linguistic typology. Such secondarily acquired innovative characteristics of Macedonian and Bulgarian are undoubtedly the result of convergence in the context of the Balkan sprachbund. As claimed by Kurzová in her 1996 and 2019 publications, a comparable language league should be recognized for Central Europe.

Seen from the vantage point of the general theory of historical linguistics, however, this view is problematic and should be cleaned up. Methodologically justifiable objectives in the investigation of the convergence phenomena in Central Europe are, in fact, as follows: 1) A convergence area is not only a clearly geographically delimited phenomenon but also a chronological one; 2) The languages of the Central European linguistic area were shaped in the context of multilingual political and cultural/historical regions whose centers were under the sway of German, first and foremost within the German Empire and its continuations until the end of the 1st World War; 3) German exerted linguistic influence on the neighboring languages, i.e., the so-called Central European Slavic languages comprising all West Slavic languages and Slovenian (note here that Central South Slavic forms a transitional area between the Central European and Balkan area), and Hungarian, be it on the level of vernaculars or the literary standards; 4) In the individual languages such monolateral linguistic influence surfaces in the form of German loanwords and is thus recognizable as such; 5) Only innovations can serve as a decisive criterion in establishing convergence phenomena in a sprachbund, while all potential archaisms/retentions are in fact irrelevant; 6) Higher-ranking in the detection of grammatical phenomena that may be due to secondary linguistic convergence are syntax and morphology, while phonology plays a very marginal role; 7) To account for potential grammatical features a diachronic insight is equally important, since only the relative and/or absolute chronological ordering of such linguistic changes will show whether these go back to language contact or rather represent chance similarities.

A detailed comparison of the features defining the Balkan convergence area with those of its putative Central European equivalent shows that: 1) The languages of the Balkan sprachbund display profound convergence-based morphosyntactic reformatting, while no such innovations can, in fact, be securely demonstrated for the languages involved in the Central European convergence area; 2) The languages of the Balkans were heavily influenced by multilateral and multidirectional convergence/interaction, while the profile of Central European languages is rather due to a process of subversion ascribable to the unidirectional influence of German.